

Waarheen met de praktische theologie?

R.Ruard Ganzevoort

Verschenen in *Theologisch Debat* 4/1 (2007), 20-24

Waar moet het heen met de praktische theologie? Die vraag begeleidt de discipline door de tijden heen. Dat Gerben Heitink¹ en anderen de praktische theologie een crisiswetenschap noemden hing natuurlijk primair samen met het feit dat zij reflecteerde op de crisis van de kerk in de moderniteit, maar hij onderstreepte daarbij dat het vak zelf deel uitmaakt van het probleem. Op het grensvlak van restauratie en vernieuwing is het onvermijdelijk dat wij voortdurend reflecteren op wat we aan het doen zijn.

Dat heeft zijn waarde, maar het heeft ook schaduwzijden. De zelfkritiek en de scherpe discussie binnen het vakgebied maken ons op een bepaalde manier kwetsbaar in het verschuivende veld van de theologie. Het gaat immers nooit alleen maar om inhoudelijke thema's, het gaat ook om belangen, om personeelsformatie, om strijd. Dat geeft aan de vragen en gesprekken ook een politieke lading die we ons maar beter bewust kunnen zijn. De plaats en taak van de praktische theologie staan onder de druk van de ontmoeting met collega's die vanuit een andere invalshoek met vergelijkbare vragen bezig zijn. Systematisch theologen willen ons nog wel eens belagen met de terechte maar ook gecompliceerde vraag wat er nou eigenlijk theologisch is aan ons vak, en sommige sociaal-wetenschappers hebben de neiging ons vooral terug in het christelijke hok te duwen omdat de rest bij de godsdienstwetenschappen hoort. Dat zijn niet alleen maar academische vragen naar het profiel van een vakgebied, het zijn ook strategische zetten op het schaakbord van de universitaire politiek. Mijn belang – ook vanmiddag – is het bijdragen aan een profiel dat voldoende eigen en helder is om in dit krachtenveld staande te houden en voldoende relevant om het te willen verdedigen.

Nu moeten we het onszelf ook weer niet te moeilijk maken: het probleem waar we voor staan treft feitelijk de gehele theologie. De klassieke relatie van de theologie met de christelijke tradities, en feitelijk steeds met slechts één traditie daarbinnen maakte dat de theologie mee gemarginaliseerd raakte met de teruggang van de kerken. De culturele verschuivingen, waarbij transcendentie aanspraken hun geldigheid verloren, problematiseerde vervolgens ook de traditionele benadering van de theologie. Voor het profileren van de praktische

---

¹¹ Heitink, G. (1993) *Praktische theologie. Geschiedenis, theorie, handelingsvelden*. Kampen: Kok.

theologie, moeten we dan ook dit bredere veld van de gehele theologie in rekening brengen.

Dat brengt me bij een eerste uitgangspunt voor het denken over de koers van de praktische theologie. We kunnen mijns inziens geen theologie – en a fortiori geen praktische theologie – bedrijven die niet de plurale religieuze context als uitgangspunt neemt. Het ‘spreken over God’ dat de inhoud en het materiële object van de theologie uitmaakt, is in onze wereld veelkleurig en vol van contrast en conflict. Daar, in de ontmoeting tussen botsende verhalen over God, ligt de grote uitdaging voor de theologie aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Het is misschien wel de winst van deze tijd dat religie weer veel zichtbaarder is geworden in de samenleving, al is het maar als probleemveld. Dat maakt ook godsdienstwetenschap en theologie weer onvermoed relevant. Het moet dan alleen wel een publieke theologie zijn, die zich niet zozeer identificeert met één bepaalde religieuze traditie, maar die zich bekommert om het religieuze en interreligieuze gesprek. In die publieke theologie kunnen de inzichten van de religieuze tradities vruchtbaar gemaakt worden voor het verstaan van de samenleving waarin we leven. De maatschappelijke relevantie van de praktische theologie is in mijn optiek veel breder dan alleen het kerkelijk erf, en juist in onze tijd is er grote behoefte aan theologen die in staat zijn religieuze conflicten van binnen uit verstaanbaar te maken en bij te dragen aan een verbeterde dialoog. Het gaat mij dus niet om een objectief meta-standpunt of een gemakkelijke harmonisering. Het gaat mij juist om het zo scherp mogelijk in beeld krijgen van de religieuze binnenkant van de conflicten, en dus ook om de normatieve aspecten van dat wat we onderzoeken.

Het tweede uitgangspunt ligt in het verlengde hiervan. De botsingen spelen zich namelijk niet alleen af tussen de tradities, maar ook binnen elke traditie, en zelfs tussen de traditie en de aanhangers daarvan. Het lijkt er op dat onze tijd niet zozeer is te duiden als een periode van secularisering of desecularisering, maar als één van de institutionalisering.² Religieuze tradities zijn als geïnstitutionaliseerde systemen in betekenis afgenomen en religieuze individuen construeren meer hun eigen religieuze bouwwerkjes. De mondigheid die daarbij hoort betekent dat niet alleen buiten maar ook binnen de kerk de richtinggevende rol van de theologie grotendeels is verdwenen. Weinig mensen verwachten van de kerk – laat staan van de theologie – dat die vertelt ‘hoe het zit’. Wat vandaag de dag nodig is, is een theologie die de communicatie faciliteert en verbetert tussen al die mondige individuen met hun geïndividualiseerde religie.³ In de praktische theologie zal het dan ook primair moeten gaan om het religieuze subject en zijn of haar geleefde religie. In ons denken over religie en religieuze tradities gaat het primair om de ‘wilde devotie’, zoals mijn collega Hijme Stoffels het heeft aangeduid. Dat wil zeggen dat de institutionalisering die in de geschiedenis van de kerk gestalte krijgt

---

² Ganzevoort, R.R. (2006) *De hand van God en andere verhalen. Over veelkleurige vroomheid en botsende beelden*. Zoetermeer: Meinema.

³ Luther, H. (1992) *Religion und Alltag. Bausteine zu einer praktischen Theologie des Subjekts*. Stuttgart: Radius.

te zien is als een temmingsproces, waarbij de devotie wordt gekanaliseerd en gecorrigeerd, en vervolgens ook overgedragen en dus gefaciliteerd. Deze invalshoek leidt tot een ambivalente waardering van de institutionalisering als noodzakelijk én problematisch.

Het derde uitgangspunt vloeit hier weer uit voort: wetenschappelijke theologie is een spreken van de tweede orde. Dat geldt niet alleen voor de praktisch-theoloog, maar voor alle theologie. Het spreken van de eerste orde gaat daar principieel aan vooraf. Voor ons ligt deze eerste orde in de empirisch waarneembare religieuze praktijk, voor exegeten bijvoorbeeld in de Schrift en voor de systematisch theologen in de leerstellige traditie. Onze taak als wetenschappelijk theoloog is het observeren, analyseren en evalueren van dit spreken over God, en waar mogelijk bijdragen aan een verbetering van dat spreken. Het primaat blijft echter bij de eerste orde. De praktisch-theoloog heeft geen mogelijkheden om de normatieve vragen buiten de praxis om te beantwoorden en kan zich in die zin op geen enkele autoriteit beroepen. De wezenlijke vragen worden binnen de praxis gesteld en beantwoord. Deze opvatting van praktische theologie heeft een zekere bescheidenheid in zich. Ik geef namelijk voorrang aan de praxis zelf en aan de kennis over God die daar ontwikkeld, gevonden en geleefd wordt. Zo probeer ik de verleiding te weerstaan om de beroepstheoloog in de dialoog een al te machtige stem te geven.

Het draait voor mij in de praktische theologie dus om het onderzoeken van het spreken over God zoals dat in de praxis gevonden wordt, anders gezegd om de hermeneutiek van de geleefde religie.⁴ Die geleefde religie vinden we zowel binnen de kerk als daarbuiten in christelijke en niet-christelijke gestalten. Centraal staat de relatie van mensen tot het heilige, en precies op dat punt onderscheidt de theologische benadering zich van bijvoorbeeld de sociaal-wetenschappelijke. Waar de godsdienstsociologische interesse in religie zich uiteindelijk toespitst op de samenhang van religie en sociale processen, en de godsdienstpsychologische interesse op de samenhang met psychische processen, daar is de theologische interesse gericht op de relatie van mensen tot het heilige. In het formele object van ons onderzoek vinden we dus een klein maar bepalend verschil. Dat blijkt waar bijvoorbeeld de godsdienstpsycholoog zich uitgebreid verstaat met theorieën uit andere delen van de psychologie, terwijl de praktisch theoloog in gesprek gaat met andere theorieën over die relatie tot het heilige, bijvoorbeeld uit de systematische theologie.

Praktische theologie dus als hermeneutiek van de geleefde religie. Samen met de hermeneutiek van de religieuze bronnen en de hermeneutiek van de beleden religie hebben we dan drie wetenschapstheoretisch te onderscheiden disciplines binnen de theologie. Ze hebben eigen methoden en een eigen primaire zusterdiscipline, maar alle drie houden ze zich bezig met onderzoek naar het

---

⁴ Failing, W.-E. en Heimbrock, H.-G. (1998) *Gelebte Religion Wahrnehmen. Lebenswelt - Alltagskultur - Religionspraxis*. Stuttgart: Kohlhammer.

spreken over God. Het interdisciplinaire gesprek tussen deze drie mag in de komende jaren wat mij betreft nog veel meer aandacht krijgen.

Het mag uit mijn formuleringen duidelijk zijn: een rigide onderscheiding tussen theologie en godsdienstwetenschappen is volgens mij vruchteloos. Ze was misschien nodig waar de theologie zich met een bepaalde traditie identificeerde, maar in mijn opvatting van theologie is ze eerder storend. Natuurlijk is er sprake van een continuüm van binnen en buitenperspectief, van 'etic' en 'emic' benaderingen, en in beide is sprake van descriptieve, normatieve en strategische benaderingen.⁵ Evenmin echter als de religiewetenschap zich kan terugtrekken in neutraliteit kan de theologie zich tot een binnenperspectief beperken. In onze pluraal-religieuze wereld is de interactie van religieuze perspectieven essentieel en is een beroep op metafysische waarheidsclaims in het wetenschappelijk debat problematisch. Dat alles betekent dat ik binnen het continuüm pleit voor een meer godsdienstwetenschappelijk dan confessioneel bepaalde theologie.

Als de geleefde religie centraal staat in de praktische theologie, dan betekent dat een methodische aansluiting bij met name sociaal-wetenschappelijke benaderingen, zoals feitelijk ook gebeurt. Dat heeft nog niets te maken met intradisciplinariteit zoals Van der Ven het introduceerde.⁶ Natuurlijk was het gebruik van het handelingswetenschappelijk paradigma en sociaal-wetenschappelijke onderzoeksmethoden geweldig belangrijk voor het ontwikkelen van de praktische theologie tot een zelfstandige discipline. Maar dat is niet omdat we ons als praktisch-theologen naast ons eigen theologische instrumentarium ook nog eens sociaal-wetenschappelijke methodieken eigen maken. Het is omdat de empirische methoden voor ons het geëigende theologische instrumentarium zijn. Geleefde religie kan niet anders onderzocht worden dan met empirische methoden, net zoals de Schriften niet anders onderzocht kunnen worden dan met literaire en historische methoden, en de leerstellige traditie niet anders dan met systematische dus filosofische methoden. Als er al een specifiek theologische methode is, dan bestaat die uit de interactie tussen de bestudering van de verschillende bronnen. In de praktische theologie zijn de theologische methoden empirisch van aard.

De vraag of die methoden kwalitatief of kwantitatief dienen te zijn is voor mij van ondergeschikt belang. De methodestrijd is langzamerhand wel uitgewoed, en er is een sterke consensus dat de onderzoeksmethoden complementair zijn. Afhankelijk van de specifieke onderzoeksvraag (of helaas ook afhankelijk van de toevallige voorkeuren van de onderzoeker) kiezen we voor kwantitatieve of kwalitatieve methoden, en vaak lijkt het te verkiezen om een combinatie van beide in te zetten. Met die pragmatische opstelling komen we een heel eind, maar er zijn nog wel wat wensen te vervullen. Bij kwalitatieve methoden lopen we aan tegen de beperkingen van subjectieve en intuïtieve interpretaties, en is het zoeken naar

---

⁵ Van der Ven, J.A. (2005) 'De relatie tussen theologie en religiewetenschap in een vergelijkende wetenschapsbeoefening', *Tijdschrift voor Theologie*, 45/119-137.

⁶ Van der Ven, J.A. (1990) *Entwurf einer empirischen Theologie*. Kampen: Kok.

bruikbare vormen van objectivering. Bij kwantitatieve methoden hebben we het probleem dat de veelkleurige en veranderlijke religieuze werkelijkheid niet zo goed in gestandaardiseerde vragenlijsten past en dat de onderliggende betekenisstructuren daarmee niet altijd te vangen zijn.

De keuze voor een binnen- of buitenperspectief in het onderzoek valt niet samen met de keuze voor kwalitatief of kwantitatief. Het behoort tot de onderzoekshermeneutiek dat distantiatie en toeëigening beide en afwisselend een plaats krijgen.⁷ De onderzoeker maakt altijd op de een of andere wijze deel uit van het te onderzoeken veld, omdat we ons altijd ook zelf verhouden tot de mensen die we onderzoeken en tot het heilige. In en omwille van ons onderzoek maken we ons daarvan gedeeltelijk los om kritisch te kunnen reflecteren. De distantiatie is dan ook tegelijk onderdeel van de toeëigening.

Interessanter dan deze methodevraag is een andere. In het veld van de praktische theologie zijn ten minste drie stromen te onderscheiden die elkaar niet altijd verstaan. Binnen de International Academy of Practical Theology zoeken we dan ook naar structuren om die verschillende stromen een goede plaats te geven. De eerste stroom is direct gerelateerd aan een bevrijdingstheologisch perspectief en gericht op de transformatie van de samenleving, vooral waar het gaat om onrecht en onderdrukking. De praxis die men hier op het oog heeft is de bevrijdende praxis die zelf geldt als een vorm van het tot stand komen van theologische kennis. De tweede stroom is nauw verbonden met de kerk en de opleiding van voorgangers, waar immers praktisch theologen een centrale taak in hebben. De praxis waar het hier over gaat is met name de praxis van priesters of predikanten, waarvoor kandidaten moeten worden toegerust. De derde stroom is primair gericht op empirisch onderzoek en methodologische vragen. De praxis is die van de geleefde religie, en het primaire forum is dat van de wetenschap. U kunt in deze drie stromen dus ook op een bepaalde manier de drie publieken van David Tracy⁸ herkennen: samenleving, kerk en academie. Deze drie hebben een verschillend beeld van de praxis waar het om moet gaan en van wat als theologische kennis mag gelden. In mijn overtuiging moeten we wegen vinden om deze drie bijeen te houden bij de verdere uitbouw van de praktische theologie.

Waar moet het heen met de praktische theologie? Wat mij betreft moeten we zijn waar de actie is: bij de botsende verhalen over God, de religieuze spanningen in en tussen tradities, en de religieuze creativiteit van mensen en groepen die zich op hun eigen wijze verhouden tot het heilige. Het spel van de religie wordt namelijk met overtuiging gespeeld en de inzet is hoog. Daar zijn theologen – en vooral ook praktisch theologen – nodig om analytisch, creatief en met gevoel voor de persoonlijke binnenkant van de religie te verhelleren wat er op het spel staat en hoe het samenleven tussen mensen en groepen mogelijk gemaakt kan worden.

---

⁷ Dreyer, J.S. (1998) 'The researcher. Engaged participant or detached observer? A reflection on the methodological implications of the dialectics of belonging and distanciation for empirical research in practical theology', *Journal of Empirical Theology*, 11/2, 5-22.

⁸ Tracy, D. (1981) *The analogical imagination. Christian theology and the culture of pluralism*. New York: Crossroad.